

УДК 378.147:51:001

DOI 10.31499/2618-0715.2(17).2026.361331

**ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ ПРО НАВЧАННЯ
ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

Окольнича Тетяна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

ORCID: 0000-0003-3740-2495

E-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

Завітренко Долорес, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

ORCID: 0000-0002-2005-4810

E-mail: zavitrenkod@gmail.com

У статті розкрито процес формування знань про навчання дітей з особливими освітніми потребами, показано як змінювалося ставлення держави і суспільства до таких дітей з часів Київської Русі до початку ХХ століття.

Розвиток поглядів на навчання дітей з особливими освітніми потребами розглядається від розвитку суспільної опіки над такими дітьми й започаткуванням благодійності на законодавчому рівні, до створення спеціальних шкіл, метою яких була підготовка дітей з особливими освітніми потребами до самостійного життя в громаді (елементарні знання, навички спілкування, ремесло).

Наголошується, що першою категорією дітей, на яку була звернена особлива увага суспільства та педагогічної громадськості, були діти з порушеннями слуху.

Практична робота та спостереження давали підстави науковцям, педагогам до теоретичних узагальнень стосовно особливостей навчання дітей з особливими освітніми потребами. Результати досліджень втілювалися у нові ідеї щодо організації навчання таких дітей та методики, які широко обговорювалися фахівцями, а потім перевірялися на практиці.

Ключові слова: спеціальна освіта, діти з особливими освітніми потребами, форми опіки дітей з особливими освітніми потребами, заклад освіти для дітей з особливими освітніми потребами, навчання дітей з особливими освітніми потребами.

**FORMATION OF KNOWLEDGE ABOUT THE EDUCATION
OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS**

Okolnycha Tetiana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the department of Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

ORCID: 0000-0003-3740-2495

E-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

Zavitrenko Dolores, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special Education of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

ORCID: 0000-0002-2005-4810

E-mail: zavitrenkod@gmail.com

The article reveals the process of forming knowledge about the education of children with psychophysical disabilities and shows how the attitude of the state and society toward children with mental disorders changed from the times of Kyivan Rus to the beginning of the 20th century.

The development of views on the education of children with psychophysical disabilities is considered from the evolution of social care for individuals with psychophysical developmental disorders and the establishment of charity at the legislative level, to the creation of special schools whose aim was to prepare children with psychophysical disabilities for independent life in the community (basic knowledge, communication skills, and vocational skills).

It is emphasized that the first category of children to receive special attention from society and the pedagogical community were children with hearing impairments.

Practical work and observations provided grounds for researchers and educators to make theoretical generalizations regarding the peculiarities of teaching children with psychophysical disabilities. The results of these studies were embodied in new ideas concerning the organization of education for children with psychophysical disabilities and in methodologies that were widely discussed by specialists and then tested in practice.

Keywords: *special education, children with special educational needs, forms of care for children with special educational needs, educational institutions for children with special educational needs, education of children with special educational needs.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Процес розвитку та становлення спеціальної освіти охоплює значний відрізок часу, протягом якого формувалося та змінювалося ставлення держави і суспільства до людей з особливими освітніми потребами.

Розвиток спеціальної освіти в Україні йде від сегрегації до інклюзії, переходячи від спеціальних шкіл до інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір, з акцентом на індивідуалізацію навчання, розробку державних стандартів та забезпечення рівного доступу, але стикається з викликами у фінансуванні, підготовці кадрів та створенні доступного середовища, що вимагає об'єднаних зусиль для повноцінної реалізації прав дітей.

Основоположним є те, що не особистість має прилаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних стосунків, а навпаки – суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню інклюзивних процесів пов'язаних з вивченням питань дитини з особливими освітніми потребами присвячені роботи У. Волфенсбергера, Б. Геррі, Н. Кунса, М. Фореста, Л. Акатової, В. Леві, І. Кантемирової; розробка теоретичних концептів спеціальної та інклюзивної освіти висвітлена у дослідженнях Л. Бартона, Дж. Демпелера, Е. Дориса, Д. Харвей, С. Алехіної, Д. Зайцева; суб'єктивні характеристики як підґрунтя розвитку спеціальних та інклюзивних освітніх практик – у працях Л. Блума, Дж. Нельсона, І. Левченко, І. Карпенкової, С. Кудінова; проблема теорії та практики виховання дітей у XIX–XX століттях представлена працями Т. Антонюк, В. Зацепіна, В. Федяєвої.

Мета статті – розкрити процес формування знань про навчання дітей з особливими освітніми потребами, показати як змінювалося ставлення держави і суспільства до таких дітей.

Виклад основного матеріалу. На всіх етапах свого розвитку суспільство звертало увагу на людей, які мають особливі освітні потреби. Відповідно економічному, політичному, релігійному розвитку, стану медицини, науки, культури, освіти, суспільних відносин змінювалося ставлення до таких людей.

У народній педагогіці українців закладалися традиції гуманного, жалісливого ставлення до дітей з «фізичними та психічними вадами». В Записках етнографічного товариства зазначається: «Потреба об'єднати зусилля людей у боротьбі з природою для отримання їжі, при спорудженні житла – ці та багато інших чинників людського співжиття породжували співчуття один до одного, взаємну підтримку, турботу про тих,

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

хто не міг самостійно забезпечити своє повноцінне існування. Діти з фізичними та психічними вадами – це, насамперед «страдники». Немовлят з фізичними вадами називали «одмінами». До старших дітей із психофізичними порушеннями українці використовували такі оцінки: «слабенькі», «недоносчі», «нужденні», «убогі» [5, с. 35]. Такі назви дітей пояснюються соціальними умовами, які знайшли відображення в народній педагогіці, зокрема, в поглядах на члена родини як, передусім, на суспільно-корисну особу відповідно до працездатності. «Милосердя – це основа життя українців, які виробили механізми підтримки дітей з фізичними та психічними вадами, які не могли бути рівноправними учасниками життєдіяльності громади – індивідуальне та колективне усиновлення» [5, с. 44].

За часів традиційного суспільства в Україні відомі не тільки факти суспільної опіки осіб з «психічними та фізичними вадами», а й започаткування благодійності на законодавчому рівні. Так, у 996 році, князь Володимир офіційно зобов'язав церкву щодо піклування і догляду за «нужденними та убогими». Усі витрати фінансувалися з державного бюджету [4].

У XI–XIII століттях монастирі стають осередками поширення грамотності та організації опіки над «нужденними та убогими». У цей історичний період знать почала виділяти кошти на утримання богаділень при монастирях [1].

До XVI століття кількість дітей «нуждених і убогих» в притулках, лікарнях і богадільнях, організованих монастирями, значно збільшилась. У 1551 році визначено державний характер громадської опіки. Тобто фактично держава брала на себе відповідальність щодо піклування про дітей з «психічними та фізичними вадами» [4].

У 1775 році видано Указ який визначав систему закладів опіки: сирітські будинки (передбачалось виховання дітей з «психічними та фізичними вадами»); сирітські будинки при монастирях (перебували і діти з «психічними та фізичними вадами») [4].

До середини XVIII ст. майже в кожній губернії України було створено прикази суспільної опіки, на які покладался обов'язок здійснювати нагляд за народними школами, сирітськими та виховними будинками, госпіталями, де утримувалися та виховувалися діти з «психічними та фізичними вадами» [2].

У XIX столітті основною формою опіки дітей з особливими освітніми потребами стають спеціальні будинки піклування про таких дітей. Зокрема, у списку Кирилівської богадільні (1875 рік), значилися «46 чоловік сліпих і 14 чоловік глухонімих» [2, с. 39].

У XIX столітті виникла ще одна форма громадської опіки – патронування. Основною метою такої форми було виховання дитини з особливими освітніми потребами в сім'ї, але така форма виявилася неефективною, оскільки члени родини були не підготовлені до здійснення складної роботи з навчання та виховання таких дітей.

Першою категорією дітей, на яку була звернена особлива увага суспільства та педагогічної громадськості були діти з порушеннями слуху. У виховних будинках та притулках формується система навчання та виховання дітей з порушенням слуху, а згодом – з порушенням зору. Вона включала трудову підготовку, елементарне навчання грамоті та рахунку. Серед більшості науковців, педагогів закріпились досить прогресивні оптимістичні погляди на пізнавальні можливості дітей з порушеннями слуху та порушеннями зору.

У першій половині XIX століття на українських землях створюються приватні школи для дітей з порушеннями слуху. Їх засновниками стають громадські діячі, які перейняли практику навчання дітей з порушеннями слуху із Європейських країн та впроваджували її на українських землях.

Серед перших ініціаторів розвитку справи навчання дітей з порушеннями слуху в Україні виділяємо педагогів, лікарів, сурдистів-практиків, громадських діячів: М.Лаговський, Г.Гурцов, А.Мальцев, К.Жданова, М.Яворський, А.Ільїнський, І.Васильєв, О.Сафонова, Н.Патканова, Т.Білоусенко, А.Ленц, С.Сорока, Г.Дидоренко, Ф.Бронштейн

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

Н.Альтер, Є.Проскурников, О.Виноградова, К.Крилов та ін.

Школи для дітей з порушеннями слуху, які відкривалися в українських містах, спочатку мали незначний контингент учнів. У багатьох школах навчання було платним. Більшість родин виховували таких дітей вдома та розвивали елементарні уміння й навички праці по господарству.

Окрім цього, українські педагоги-практики, вже набувши певного досвіду навчання дітей з порушеннями слуху, почали практикувати і дошкільне виховання таких дітей.

Зрозуміло, що імперський уряд, який не підтримував освіту українських дітей, не фінансував і освіту дітей з особливими освітніми потребами. Утримання закладів здійснювалося безпосередньо батьками чи меценатами.

В Україні на початку ХХ століття створюються школи для дітей з порушенням слуху за сімейним типом, у яких втілювалися одночасно і філософсько-наукові підходи, і кращі практики народної педагогіки: дитину любили, шанували, оберігали, піклувалися про неї, враховували її потреби, вважали її частиною природи, водночас використовували її потенційні можливості, досягали найкращого результату, використовуючи індивідуальні особливості, спиралась на сильні її сторони [4].

Основною метою освітнього закладу для дітей з порушеннями слуху було: дати елементарні знання для самостійного життя, навички спілкування; вирішувалися питання їх професійної підготовки.

Водночас це мало й практичне значення – заклад забезпечував себе певними виробами чи продукцією. Загалом професійна освіта відбувалася за промисловим, сільськогосподарським та декоративно-прикладним напрямками [4].

Так, наприклад, в Олександрівському школі-хуторі, професійна підготовка набула такого масштабу, що тут було відкрито машинобудівний завод, друкарню. Випускники мали змогу тут працювати і передавати свій досвід учням школи [3].

Зазначена школа практикувала й дошкільне виховання дітей з порушеннями слуху, тобто створювалися основи раннього навчання й наступності між дошкільням і школою.

Окрім цього, українськими сурдопедагогами робилися спроби навчати дітей з порушеннями слуху спільно з дітьми без таких порушень. Але, такі спроби були нерезультативними і не мали успіху, адже педагоги звичайних шкіл та суспільство загалом були не готові до цього.

Кілька освітніх закладів для осіб з порушеннями слуху було організовано в окремих містах Західної України. Кошти на утримання закладів освіти в західноукраїнських містах надавали не лише меценати-благодійники, а й місцеві громади, пересічні громадяни (в основному – населення міст). Ці заклади переважно використовували німецькі практики та впроваджували в освітній процес так званий «усний метод».

Удосконалення досвіду навчання дітей з порушенням слуху, особливо практики формування усного мовлення, спричинило зростання уваги фахівців до відмінностей між учнями у можливостях сприйняття мовлення на слух. Це стало передумовою диференціації контингенту освітніх закладів, а згодом і організації окремих класів для дітей із порушенням слуху.

Практична робота та спостереження давали підстави до теоретичних узагальнень стосовно особливостей навчання дітей із порушенням слуху. Значно розширився й досвід медиків у вивченні проблем глухоти, які активно підтримували ідею диференційованого навчання дітей з порушеннями слуху.

Результати спільних зусиль медиків та педагогів втілювалися у нові ідеї щодо організації навчання та виховання дітей з порушеннями слуху. Розроблялися нові методики, які перевірялися на практиці.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

Наукові дослідження лікарів, педагогів, науковців сприяли також створенню та поширенню нових підходів у виявленні дітей з порушеннями слуху. Ці підходи активно обговорювалися на з'їздах та нарадах.

Про різноплановість проблематики на таких зібраннях свідчать доповіді у яких підсумовувався досвід навчання та лікування дітей з порушенням слуху; висвітлювалися можливості застосування акустичного методу як послідовного і систематичного навчання та розвиток здатності «чути»; пропонувалося у процесі навчання осіб з порушеннями слуху обов'язково визначати ступінь втрати слуху у дітей та окреме навчання тих, хто має достатній слух; обговорювалися результати досліджень щодо причин порушення слуху та можливостей запобігання цьому. Як результат, на початку ХХ століття поступово почала вдосконалювалась діагностика порушень. Цьому також сприяли спостереження за дітьми із порушеннями мовлення, порушеннями слуху та порушеннями зору у спеціальних школах.

Висновок та перспективи подальших наукових досліджень. Ідеї українських науковців, педагогів були надзвичайно цікавими, але не були широко реалізовані, хоча продовжували практикуватися ними у своїх закладах.

Прогресивні діячі культури, науки, педагогічна громадськість, інтелігенція порушували питання щодо реформування освітньої галузі України, піднімали питання організації обов'язкової освіти осіб з особливими освітніми потребами та забезпечення її фінансування державою. Подальшого вивчення потребує питання розвитку механізмів підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С. 8–14.
2. Побірченко Н. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): монографія. К.: Наук. світ, 2002. 331 с.
3. Федяєва В. Теорія і практика виховання дітей у сім'ї в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2011. 40 с.
4. Ярошинська О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедagogіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2005. 18 с.
5. Записки етнографічного товариства. К.: Укр. Акад. наук, 1920. Кн. 1. 63 с.

REFERENCES

1. Adamenko, O. (2013) Metodolohichni zasady doslidzhennia istorii rozvytku pedahohichnoi nauky. *Ridna shkola* Kyiv. [in Ukrainian].
2. Pobirchenko, N. (2002). Pytannia natsionalnoi osvity ta vykhovannia v diialnosti ukrainskykh Hromad (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia): Kyiv. [in Ukrainian].
3. Fediaieva, V. (2011). Teoriia i praktyka vykhovannia ditei u simi v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XXI stolittia: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Yaroshynska, O. (2005). Rozvytok pohliadiv na instytut batkivstva v istorii ukrainskoi etnopedagogiky: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Zapysky etnografichnoho tovarystva (1920).. Kyiv. Kn. 1. 63 s. [in Ukrainian].

Конфлікт інтересів. Автор підтверджує відсутність фінансових, особистих чи інших інтересів, що можуть розглядатися як потенційний конфлікт інтересів щодо публікації цієї статті.

Фінансування. Дослідження виконане за відсутності фінансової підтримки з боку будь-яких організацій.

Доступність даних. Це дослідження не передбачає використання додаткових наборів даних.

Використання штучного інтелекту. Інструменти штучного інтелекту не використовувались при написанні цієї статті.

Дата першого надходження статті до видання – 14.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) – 19.05.2026